

SZEMLE

RÉGI MAGYAR DRÁMAI EMLÉKEK I—II.

Szerkesztette Kardos Tibor. Sajtó alá rendezte, valamint a bevezetést írta Kardos Tibor és Dömötör Tekla. A szövegek gondozásában közreműködött Szilvás Gyula, Bp. Akadémiai Kiadó, 1960., I.: 950 l. + I—XCVIII. t., II.: 593 l. + XCIX—CX. t.

A régi magyar drámai emlékek e több mint másfélezer lapon megjelent hatalmas gyűjteménye már előljáróban az elismerés érzését váltja ki az olvasóból, s a bírálat első hangja sem lehet más, mint ez elismerés tolmácsolása. Irodalomtörténeti közhelynek számító megállapítás ma már, hogy költészetünk fejlődésében vezető szerepet játszik a líra, és nagy remekek mellett is viszonylag gyenge a drámai termés. Említik ezt a régi magyar irodalom vonatkozásában a jelen kiadvány szerkesztői is. Mindamellett, mint minden közhely, lényeges igazságtartalma ellenére, ez is egyoldalú szemlélet hordozója. Az utóbbi évtizedek kutatása a XVIII. század előtti drámai emlékeink egész sorát tárta fel, s ezek között nem egy akad — mint például az igen jelentős *Constantinus és Victoria* —, amely most lát először napvilágot teljes terjedelmében, kritikai gondozásban. Másokat évtizedek óta emlegetünk a régi magyar dráma figyelemre méltó alkotásai között (pl. az *Actio curiosá-t*), anélkül, hogy a szakközönség szélesebb nyilvánosságának szánt gyűjtemények valaha is közölték volna teljes szövegüket. Ismét más régi drámáinknak szöveg hagyományozása volt annyira bizonytalan és bonyolult, hogy még az esztétikai elemzésre hivatott szakember is belefáradt a filológiai részletmunkába, míg a maga számára valamennyire tiszta helyzetet teremthetett. Így vesződtünk pl. hosszú időn keresztül a *Debreceni disputá-val*.

Mindezek az indokok és jogos igények sürgetőleg írták elő a régi magyar drámai emlékeknek irodalomtudományunk korszerű színvonalán mozgó kritikai számbavételét, annál is inkább, mert Alszeghy Zsoltnak a maga korában hasznos gyűjteménye (*Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig*, Bp., 1914) ma már nem sorolható a kielégítő munkaeszközök közé. Minden kutató tudja azt is, hogy az irodalomtudományi pozitívizmus korának ún. „jó filológusai” — tisztelet a nagyértékű kivételeknek! — mennyi felületesen közzétett, provinciális szinten mozgó szövegközléssel „gazdagítottak” bennünket. Kardos Tibor és Dömötör Tekla munkájában, úgy hisszük, József Attila szavaival szólva, „kész a leltár”, s a régi magyar drámatermés e kitűnően összeállított leltárának vitájához óhajtunk néhány észrevétellel hozzájárulni.

A gyűjtemény 49 főszöveget és jó néhány mellékletet közöl. A bemutatott alkotások közül 35 keletkezett a XVI. század végéig, 14 pedig a XVII. századból származik. A függelékek a magyar művek forrásait, nemzetközi párhuzamait, népi változatait hozzák, dallamokat, esetleg más megvilágító

szövegeket közölnek, s igen hasznos szolgálatot teljesítenek. A Szegedi Lőrinc *Theophaniá*-jához közölt Selneccerus-darab közlését azonban feleslegesnek érezzük. Maga a magyar iskoladráma is jelentéktelen alkotás, s bár a humanista jellegű forrás költői szempontból nem érdektelen, közlése hazai kutatásunk számára mégis kevés tanulsággal jár. Castelletti *Amarilli*-jének közreadását Balassi *Szép magyar komédiája* mellett talán azért lehetett volna mellőzni, mert Eckhardt Sándor kritikai szövegkiadása (Bp. 1959, Irodalomtört. Füzetek 25. sz.) már hozta. Az ún. *Kalocsai komédia* függeléként való közlését nyilván az indokolja, hogy nem dönthető el XVII. vagy XVIII. századi eredete. Középkori és humanista szövegeink között váltogatják egymást a magyar és latin nyelvűek, és ez természetes: másképpen a magyar dráma fejlődéséről helyes képet rajzolni nem lehetne. Sőt azt tartanók kívánatosnak, ha legalább függeléként, egy-két XVII. századi latin iskoladráma is olvasható lenne a gyűjteményben, pl. egy jezsuita és egy protestáns színpadi alkotás. Tanulságos lett volna a piarista Moesch Lukács (Lucas a Sancto Edmundo) Nagyszombatban 1693-ban kiadott *Vita poetica* c. iskoladrámája néhány részletének közlése. Ez az alaposan soha nem elemzett mű a magyar irodalomelmélet múltjának is fontos dokumentuma. Sajnáljuk, hogy a gyűjtemény szerkesztői munkájukat a XVII. század végével zárják, és nem terjeszkednek ki legalább 1711-ig, legrégebb irodalmunk megszokott határvégéig. Ha e hagyományos dátumot választják, módjuk lett volna még Pápai Páriz Ferenc *Izsák és Rebeka* (1703) c. darabjának közlésére, a Rákóczi-kor érdekes színpadi eseményeinek méltatására.

A szöveggyűjtemény alapkonceptiója egyébként Kardos Tibornak a régi magyar drámáról több ízben kifejtett nézetei szerint alakul. (Vö. Kardos Tibor: *A magyar vígjáték kezdetei*, Kodály-émlékkönyv 1953; *A régi magyar színjátás néhány kérdéséhez*, I. Oszt. Közl. VII. köt. 1955; *A trufa*, Fil. Közl. 1955; *Adatok és szempontok a magyar dráma kezdeteihez*, Fil. Közl. 1957). Abban kétségtelenül igaza van Kardos Tibornak, hogy a polgári irodalomtörténet, nem ismerve eléggé az európai drámakutatás eredményeit, sok drámai alkotás fel nem ismerésével, előadhatásának vagy éppen előadásának tagadásával csökkenteni igyekezett a régi magyar dráma jelentőségét, s mintegy önkéntelenül alkalmazkodott a magyar drámai fejlődés gyengeségének fentebb már érintett közhelyéhez. Jogos és helyes tehát az, hogy a középkori egyház liturgikus jellegű drámai aktusait, a Hartwick-agenda *Tractus stellae*-jét (XI. sz.), vagy a különböző húsvéti officiumok *Quem quaeritis*-eit (pl. a Pray-kódexét 1195 tájáról) odaállítja a magyar dráma fejlődésének kezdetei közé, hiszen ezeket, színszerű keretek között, csakugyan évről évre eljátszották a nép előtt a templomi szertartások során. Az is nagyon figyelemre méltó eredmény, hogy a próféta-játék, az „égi pör” hatalmas misztérium-drámáját felismeri Temesvári Pelbárt *Stellarium*-ában, s a devóciós prédikáció drámai jellegének tisztázásával a középkori dráma fejlődésének egyik nevezetes állomására mutat rá. Úgy érezzük azonban, helyes lett volna, ha gyűjteményünk szerkesztői e kérdést egy kissé irodalomelméleti oldalról is szemügyre vették volna. Az ugyanis kétségtelen, hogy a dráma, a drámai akció megközelítőleg mai fogalma már az antik görög kultúrában kialakult (lásd Aristotelész *Poetikájának* VI. fejezetét!), s nem kell, de nem is érdemes drámának minősíteni mindent, ami megjeleníthető, előadható, ami kielégíti a nép látványossági vagy alakoskodó igényét. Másfelől az alapműfajok, az epika, a líra, a dráma élesen nem választhatók el egymástól, az egymásba átfolyó határértékeket nem szükséges dráma-

ként felfognunk. Kardos Tibor bevezető drámatörténeti áttekintésében a pogány énekmondó kétségkívül mono-dramatikus, a megszólaló személyt vagy személyeket mindig beszéltető modorából indul ki, s ennek alapján később is gyakorta feltételezi, hogy a jokulátor az epikus szöveget magában vagy társaival együtt dramatizálta. Mindez persze jogos feltevés, de nézetünk szerint ezzel az előadott szöveg nem lett drámává, aminthogy nem azok a régi magyar irodalomban igen gyakori első személyű búcsúzóénekek (pl. Bónis Ferenc 1671-ből való igen szép kuruc verse), a mai napig divatos halotti búcsúztatók vagy — és ez a példa talán még nyomósabb — a világirodalom énekelve előadott nagy balladái. Némelyik ballada a párbeszédén kívül alig vagy nem is tartalmaz harmadik személyű közlést, epikus jellege mégsem kétséges. Ugyanígy, véleményünk szerint, nem lesz drámává az *Ómagyar Mária-siralom* még abban az esetben sem, ha a begina vagy más devóciós környezetben a jellegzetesen lírai darabot az előadó drámai lendülettel és taglejtéssel interpretálja. Az ugyanis, hogy a fájdalmas anya megszólításaival különböző csoportokhoz vagy egyénekhez fordul, még nem alkot drámai akciót. Ha a dráma körét annyira kibővítjük, hogy az *Ómagyar Mária-siralom* is belefér, akkor sokkal nagyobb joggal utalhatnók ide Petőfi számos költeményét, pl. a *Falu végén kurtakocsmá-t* vagy a *Szomjas ember tündőlése* c. remekét. A konfliktus vagy a tragikus hangnem pedig szintúgy nem kizárólag a drámai alapműfaj sajátja, hanem az epikában és lírában egyaránt lehetséges. Több joggal számíthatók drámának a középkori kódexeinkben előforduló magyar nyelvű passiók (*Weszprémi-kódex*, *Érsekújvári-kódex* stb.) de funkciójuk az adott helyen egyszerűen az építő olvasmányé, és semmiféle adatunk nincs arra, hogy ezeket a kolostorban vagy azon kívül előadták volna. Félreértés elkerülése végett megismételjük, hogy az egyház liturgikus szertartásainak egy részét, a karácsonyi, húsvéti, úrnapjait játékokat, a devóciós prédikációkat jól megrendezett drámáknak tartjuk, valóságos *rappresentazione sacrá*-knak, hiszen a klérus jelentékeny számú tagját mozgatják, térben és időben kibontakozó akciójuk van. Mindez eltűnik azonban, amikor egy devóciós prédikáció egyes részleteit magyarra fordítják a cellában való kegyes elmélkedés céljára, s mindössze a párbeszéd marad meg a drámaiság egyetlen bizonyítékául. Hasonló a helyzet Zrínyi idilljével, a *Titirus és Violával*. Dömötör Tekla is elismeri, hogy nem tartja drámának. Indokolja tehát az idesorolását az a tény, hogy ilyfajta darabokat Itáliában, vagy esetleg nálunk is olykor színre vittek, helyesebben szólva színpadról szavaltak? Elvégre ebben az idillben nem folyik le semminő *akció*: a haragvó, majd megbékélt szerelmesek *elbeszélnek* egymásnak érzelmi életük egyes mozzanatait.

Még egy pont van, ahol a dráma körének kibővítését vitathatónak érezzük, s ez a *trufa* esete. Mindaz, amit Kardos Tibor erről a jelentékeny epikus műfajról kikutatott, igen értékes, de a trufa, nézetünk szerint, nem a dráma, hanem az anekdóta történetéhez tartozik. Nagyon jól tudjuk, hogy a trufákat jokulátorok, hegedősök dramatizálhatták a nyilvános előadás során, de valószínűleg nem nagyobb mértékben, mint a múlt század jó anekdotázói, akik élénk hanghordozással, odaillo taglejtéssel kísérték előadásukat, s keltettek általános derűtséget. Sőt, ma is mindnyájan ismerünk anekdotázókat, akik a XVI. századiaknál nem kevésbé borsos „trufáikat” úgy tudják előadni, hogy a hallgatóság valóságos színházi élvezetben részesül. Az anekdóta azért mégis csak megmarad epikus műfajnak! Nem tudunk olyan Benczédi Székely vagy Heltai szöveget idézni, amely azt sejtetné, hogy szerzőik a trufában valaminő

drámai műfajt láttak volna, holott Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát csakugyan tisztában voltak vele, hogy „szent játékot” írnak, és rendezői utasításokat adtak paptársaiknak az előadás módjára és eszközeire nézve. Heltai remekbe készült 99. meséje valójában reneszánsz novella, semmivel sem gyengébb Boccaccio legjobb alkotásainál, s ha ezt trufaként a drámához sorolom, ugyanilyen joggal megtehetném a *Decamerone* legalább 20–30 novellájával: gyorsan pergő, drámai akciójuk van, kitűnő — szinte színpadi — csattanóval végződnek, hemzsegnék bennük a párbeszéddek. Mindezek ellenére mégsem drámák.

Egyetértünk viszont a szerkesztőkkel abban, hogy a magyar dráma történetébe tartoznak a különböző *vetélkedések* (certamen, altercatio, dialogus stb.). Ezeknek már eredeti, hogy úgy mondjuk: szerzői elgondolása drámai, s bár akció ritkán folyik le a néző szeme előtt, mégis átlépi az elbeszélés és a dráma közötti megvonható határt: valamit megjelenítenek. Azt hiszem nem hagyhatjuk figyelmen kívül a görög dráma kibontakozásának azt a törvényszerűségét, hogy drámává igazán akkor lesz, amidőn fellép benne a *protagonistés* mellett a második színész. Bizonyos fenntartással idesorolhatjuk a *vado mori* műfaját is, hiszen az ilyfajta alkotásokban számos „szereplő” lép fel, s drámai sodrásuk valóban ellenállhatatlan. A *Könyvecse a szent apostolok méltóságáról* c. középkori kódexünk egyik részletében is helyesen ismerte fel Mezey László az Európa-szerte divatos apostoljátékok magyar változatát. Mégis újra utalnunk kell rá, hogy a *Könyvecse* egyéb elmélkedő részletei közé beékelve, ez is elvesztette eredeti szerepét, s nyilván már a középkori olvasó sem tartotta „játéknak”, előadásra való szövegnek. Ne feledjük pl., hogy a *Három köröszttyén leány* másolói — Ráskai Lea és feltehető elődje — sem voltak tudatában annak, hogy drámai sorokat írnak le: elbeszélő legenda-szövegnek, szent olvasmányoknak fogták fel a XV. századvégi magyar fordító *Dulcitius* átültetését. Mindezzel korántsem akarjuk kétségbe vonni éppen a Hrostswitha-fordítás dráma-voltát, pusztán azt akarjuk aláhúzni, hogy az előttünk felsorakozó régi magyar szövegek egyike-másika a saját korában sem számított drámának, noha erről az alapl műfajról — a *Bárfiai színlap* és egyéb adatok tanúsága szerint — a középkori Magyarországnak is eléggé pontos, s jórészt a miéinknek megfelelő fogalmi voltak.

Nem látjuk feltétlenül bizonyítottnak a Janus-hagyatékban fennmaradt *In Epiphaniam* c. sapphikus mértékű költemény betlehemező, bábjáték-táncolat-jellegét, s így dráma-voltát. A vers kétségtelenül nem Janusé, magyar eredetét is csak az valószínűsíti, hogy a *Magyi-kódex*ben szintén előfordul. Janus Pannonius XXXIV. elégiája a hónapok versengéséről, concertatio voltánál fogva jogszámban számítható a drámai csírák közé, bár ilyen alapon a *Szelek versenye* is felvehető lett volna. Callimachus Experiens költeményének már a címe *Pro regina Beatrice ad Mathiam Hungariae regem* mutatja, hogy a költő beszél Beatrix nevében („pro”), ahogyan Janus szól Mátyás nevében a fanói Constanzihoz intézett híres epistolában; Danubius szavait is a költő idézi. Az ilyfajta allegorizáló, megszemélyesítő dicsérő énekek, adhortatiók aligha nevezhetők drámának; egyébként a legközkeletűbb humanista műfajok közé számítanak. Ha Buonaccorsi költeményét beosztjuk a magyar dráma emlékei közé, miért nem tesszük ugyanezt Gyöngyösi István *Palinodijával*, amely mondanivalójában is sokkal drámaibb, mint Beatricének a férj távolléte miatt zengett keserve? A *prosopopoeia* a legrégebb költői-szónoki fogások egyike, s Quintilianus szerint nem egyéb, mint „ficta personarum inductio”

(I. 8 : 3): pontosan az, amit Buonaccorsi tesz, anélkül, hogy drámai szöveg írására gondolna.

Az alapkoncepció egyik-másik pontjának vitatható volta egyáltalán nem befolyásolja a magas színvonalú antológia megjelenésén érzett örömet. A körültekintő, gondos összeállítás, a filológiai teljességre való törekvés, beható szövegkritikai munka, a világirodalmi és folklór-kapcsolatok gazdag számbavétele, a latin szövegek szép, sőt többnyire művészi fordítása nyomatékosan kiemelendő értékei a *Régi magyar drámai emlékek*nek. A bevezető tanulmányok adathűségükkel válnak ki, s csakugyan figyelmet fordítanak a magyar dráma és a színpadi előadás minden felmerülő problémájának megvilágítására. Az egyes drámai alkotások elemzései, a szövegek magyarázatait is ideszámítva, terjedelmes tanulmányokká válnak, s megállapításaikkal a legtöbb helyen egyet kell értenünk. Legfeljebb a XVI. századi magyar dráma Sztáraitól Válaszútiig tartó szakaszának bizonyos túlértékelését tehetnénk szóvá. A maguk nemében jelentős alkotások ezek a művek (a két Sztárai-darab, a Balassikomédia, a Debreceni disputa), de művészi fogyatékségeik is nyilvánvalók. Ezekről pedig semmit sem olvasunk. Abban viszont teljesen egyetértünk Kardos Tiborral, hogy „mindhárom antitrinitárius vígjáték kolozsvári környezetbe vezet, a kolozsvári iskolához és antitrinitárius gyülekezetbe”. (166. l.) Kár, hogy nem érinti, legalább futólag, a Pirnát Antal kutatásai nyomán ismertté vált Paleologus-féle dramatizált hitvitát, amelyet *Janopolisi disputá*nak nevezhetnénk, ez ugyanis alaposan megerősíti az antitrinitárius drámaíró kör nagy szerepéről vallott felfogását.

Éppen a gyűjtemény értéke készlet bennünket arra, hogy — a teljesség igénye nélkül — néhány aprólékosabb megjegyzést is tegyünk.

A szövegek publikációja gondos, betűhív. A szövegváltozatok megléte esetén azonban itt-ott következtelenségekkel találkozunk. Az *In Epiphaniam* (I. 311. l.) két Teleki-féle szövegjavítása közül csak egyik került a főszövegbe, a hibás *suscipit* alak csak bennmaradt. Feltűnő, hogy e verssel kapcsolatban a Magyi-kódex jelentékeny szövegváltozatai nincsenek feltüntetve. Ez utóbbiban pl. hiányzik a „*Suscipit ridens puer . . .*” kezdetű strófa, s helyette ez olvasható:

Quos ut Herodes rogat ut reversi
Nuntient qua sub regione Christum
Viderint ut sic veniens adoret
Illius aras.

A 25. sor „cautus Herodes”-e helyett is „Captos Herodes pueros” áll (ami értelmesebb!); a 29. sorban „Gloriam” helyett „Gloria”, a 30-ban „concinat” helyett „cecinit”.

Több szöveg előfordulása esetében a szerkesztők azt az eljárást követik, hogy egyiket alapszöveggént teljesen, nyilvánvaló hibáival együtt közlik, s a javításokat a nyelvi jegyzetekben, olykor a tárgyi magyarázatok között hozzák. Nézetünk szerint az olvasónak a lehető legjobb szöveget kell a kezébe adni, s egyedi hitele egyik alapszövegnek sem lehet a kétségtelen hibával szemben. Legyen itt példa az *Actio curiosa* két helye (II. 390. l.). A 331. sorban „Lant kocsi”-t olvasunk, holott a másik változat megadja a helyes „land kocsi” alakot, a szerkesztő azonban ezt csak nyelvi jegyzetként teszi szóvá. A 780. sorban a „mordacem opportet esse memorem” mondat szerepel. Ez fel-

fogható volna ugyan Gaude tréfás ferdítéseként, de a szerkesztő ilyen lehetőségre nem utal, hanem a tárgyi jegyzetek között értesíti az olvasót, hogy a helyes alak „mendacem” lenne. Úgy véljük, hogy mindkét esetben a helyes alaknak kellett volna szerepelnie a főszövegben. — Az első *Comico-Tragoedia* I. szövege néhány helyen épebb (és régiesebb!), mint az alapul vett K változat. — Modern gyakorlatunkban szokatlan a feloldatlan latin szöveg, ahogyan a gyűjtemény a *Constantinus és Victoria* ajánlásait közli (II. 177—178. l.). — Néhány esetben a magyar szöveg megvilágítása lehetne teljesebb. A *Filius prodigus* 465—471. sorát Alszeghy és nyomában Dömötör Tekla nem tartja világosnak (II. 31—40.). A szövegben csakugyan van némi zavar, de azért könnyen értelmezhető. A négy katona alkuba elegyedik a deákából lett kereskedővel, dolmányt, süveget, miegymást válogatnak, majd az egyik katona így szól: „Még egy szoknyára volna szükségem a feleségem számára. Ha ez jó volna, megvenném.” Kereskedő: „Veheted rád, szintén ilyen a feleségem.” Katona: „Megh veszem neki.” Mercator (ez itt természetesen szereplőjelzés): „Bátor!” (értsd: nosza!). Szini utasítás: „induit et sic aufugiunt”, azaz a katona magára veszi a szoknyát, és megszöknek. Utána a kereskedő jajgat. — A *Jesu Fily Mariae* csakugyan nagyon gyarló szöveg. Egyik nehéz részletének magyarázatához legyen szabad az alábbiakban hozzájárulnunk. Meg kellene mondani, hogy a 221. sortól az adoratio, azaz az ostya imádása folyik. Ebben a misztikus, rajongó gondolatmenetben az a legfontosabb, hogy a „látás, izlés, illetés itt megesalatik”, csak hallással, azaz Krisztus szavára hihető a minden érzékünknek ellentmondó átlényegülés. Isten a keresztfán elrejtette Krisztus istenségét, itt (ti. az ostyában) emberségét (= ember voltát) rejti el. Az imádó mindazt elhiszi, amit a keresztfán „meggyónt” (= megtért) tolvaj (= lator) kért és hitt. A 213. sor végén álló „volte azt kere” csakugyan nem értelmezhető, ha csak súlyos szövegromlást nem tételezünk fel, s „az kereszt” szavakat nem keressük benne, ami viszont túlságosan merész hozzávetés. — A *bor, majd a víz dicséretinek* szövegét egy helyen (351—54. sor) ki lehet egészíteni Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaediája* alapján. A 352. sorba „Vajgacz” kell. (Vö. a Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent kiad. 167. lapjával). Ugyaninnen megállapítható, hogy a „Majre” és „Anjan” jó olvasatok; az, . . . embla” bizonyára „Zembla” (uo. 163. l., ahol éppen Vajgatz tengere szomszédságában található). Az „. . . anihl”, sajnos, Apáczai segítségével sem magyarázható. Ugyanebben a drámában jó néhány szövegjavítást kellene még javasolni, ha másként nem, jegyzetben. Pl. a 141. sorban *mond* helyett *mint* kell, a 290. sorban *elesett* helyett *élest*, a 390-ben *Syras* helyett *Syrus* (Naamán szir volt!), az 518-ban *Brahlia* helyett *Brazilia* (így pontos a ritmus!). Az 521. sorba egy *mi* beszűrhető lenne, a 722. sorban pedig *Beres* és *Draga* helyett világosan, *Bécs* és *Prága* kell, így jön ki az értelem és a ritmus. — A *Comoedia generalis de conflictu Turcorum et Hungarorum* szövegét sok helyen nagy biztonsággal javítani lehetne, pl. a 128. sorba *metelre* helyett nyilván *menetelre* kell.

A régi magyar irodalmi szövegek nyelvi magyarázata igen szükséges és hálás feladat. Ebben a vonatkozásban a szerzőknek a jelenleginél többet kellett volna adniok még akkor is, ha szakközönségre számítanak. Innen is csak néhány példát! A *fapapok* magyarázatához (I. 613. l.) nem elég annyi, hogy „némák”. Erről Scheiber Sándor szép cikket írt (Nyőr, 1949: 160—161), s kimutatta, hogy a szertartások során valóban használtak fabábukat, püspöknek öltöztetett faszobrokat, pl. áldozócsüörtökön. — A *mordúl* (642. l.) magya-

rázatra szorult volna (vö. Kiss Lajos, Nyőr. 1959). — Mi bizonyítja, hogy Balassi Menyhárt cinikus kifejezésében: „hátra hagytam bicskét” az utolsó szó *bricskát* jelent? Az Et. Szót. és Bárczi: Szóf. Sz. szerint a bricskának csak XX. században feljegyzett alakjai vannak. — A *hetetszaka* (I. 719. l.) nem éppen azt jelenti, hogy „hétköznapokon”, hanem „egész héten át”. (Vö. Szalaszegi György: *Hetszaka minden napra megh irattatot Imadsagok* . . . 1593, RMK. I, 272, amelyben a hét minden napjára, tehát vasárnapra is találunk imádságokat. Incze Gábor: *A magyar ref. imádság a XVI. és XVII. században*, Debrecen 1931, 104. skk. l.) — A *essekert* (719. l.) nem zsidó szó, hanem az „e s ekért” kifejezés összevonása (mint a „meggyek, meggyünk”), s euphemismus valami káromkodás helyett, kb. „ilyen-olyan adta” jelentéssel. (Vö. NytSz. I. 704.) — *Elütö a kórság* nem annyit jelent, hogy „ledöntötte az ijedelem betegsége” (I. 720), hanem azt, hogy a „nyavalyatörés” (= epilepszia) vett rajta erőt. (Itt persze csak átvitt értelemben!) A *duskát inni* (I. 789) első jelentése nem az, hogy „vedel”, hanem az, hogy „ex-et iszik”. A Nyt.Sz. is „haustus votivus”-szal értelmezi. — A *holda kelve* kifejezésben (I. 940.) nem a hold szavunk rejtőzik, hanem a hajnal jelentésű *hol* (vö. holnap, holval). Kétségtelen, hogy a XVI. századi kifejezés már a hold analógiájára keletkezett, de kiejtése „holddá kelve” volt, értelme pedig: hajnalra, holnapra kelve (vö. Gyórré, Váraddá menni!). — *Ne syr hatt el immár* (u. ott) értelme nem: „ne sird hát el magad”, hanem: „ne sírj, hagyd el immár”. — A *Comoedia Erdély siralmas állapotjáról* 236. sorában *maszurák* nyilván mazurokat jelent. (II. 224.) A 367. sorban a *kép személy* értelme nem festett személy, hanem „szép személy”. A *kép* szó-nak van *szép* jelentése is. (Vö. Bárczi: SzófSz. 159., Nyőr. 61 : 110.) Az egész mondat obszcén célzás arra, hogy a görögök, a „kép személytől”, azaz a szép-asszonytól hogyan veszik meg a portéka árát (II. 225.). — Az „amor improbus omnia vincit” szállóigében a jelző nem „szörnyű”, hanem „kitartó” jelentést hordoz (II. 395.). — *A bor, majd a víz dicséretiben* (II. 422.) magyarázat nélkül maradtak az alábbi kifejezések: kopányi loboncok, job apánk (= nagyapánk), vargonya (gombafajta), póka (= pulyka. Lásd Balassi híres versét „Friss szép fejeér póka . . .” Eckhardt-kiad. 87. sz.), himpellér (= kontár), hással (= hárssal), collatio (= egybevetés), gyarat (= készit, kikészit, gyárt), eserna, tobak ács. — A *Comoedia de conflictu* . . . 341. sorában található *ocsa* (= hodzsa), feltétlenül nyelvi magyarázatot igényelt volna.

Végül egy-két szót a tárgyi magyarázatokról és jegyzetekről. — A *Tractus stellae* bibliográfiai adatai közül (I. 254) elmaradt Germain Morin és Franjo Francev értekezésének a címe, holott ez utóbbira később is történik hivatkozás (I. 260). Az előbbi: *Manuscripts liturgiques hongrois des XI. et XII. siècles*, Jahrbuch für Liturgie-Wissenschaft, Münster, 1926, VI. 54–60, az utóbbi: *O najstarijem bogosluzju u Posavskoj Hravatskoj*, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb, 1925, 521–533. — A *Szencsey-dalokönyv*-nek jó modern kiadása is van Buda Jánostól (1943), ezt kellene idézni (I. 439). — S-mmi sem bizonyítja, hogy Benzédi Székely István ferences volt (I. 554). — Heltai Gáspár *Chronikája* megjelent Győrött is 1789-ben (I. 563). Meséinek legújabb kiadása Székely Erzsébet gondozásában Bukarestben is napvilágot látott 1957-ben, egyéb műveinek válogatásával együtt. (I. 579.) — Nem tűnik ki a jegyzetekből, hogy az *Igaz papság* egyháztörténeti háttérét Miklós Ödön kutatta ki (Prot. Sz. 1942), noha értekezése megtalálható a bibliográfiában. (I. 611.) — Kálmáncsehi Sánta Múrton nem erdélyi, hanem tiszántúli püspök volt (I. 614, Vö. Zoványi *Cikkei* 213). — Szénási István (I. 614), előfordul Balassi Bálint 1578. szept.

29-i levelében is (Eckhardt S. Krit. kiad. I. 314). — Nem világos, hogy miért lettek volna „diadalmak” Arany Tamás debreceni disputációi (I. 714). Melius megalázta és tételei visszavonására kényszerítette. Hogy tovább is hirdette őket, az természetesen más kérdés. A híres orthodoxus püspök egyébként nevét csak Melius (Melios) alakban írta, Méliusznak soha. — Nem egészen érthető, miért határ a *Debreceni disputa* megírásában Báthory István cenzúra-rendelete (1571. szept. 17). A mű kéziratban maradt, s éppen Paleologus Jakab példája mutatja, hogy később is írtak le fiktív hitvitákat. Igaz, hogy Válaszúti 1572 nyarán már Pécssett tartózkodott, de a drámát nyugodtan papírra vehette még az 1572-es év első felében is. Egészen bizonyos terminus ante quem-ként Melius halálának dátumát, 1572. dec. 15-ét jelölném meg. A *Debreceni disputa* színpadi elképzelése — Firtos alapján — nem egészen jó. Ha az első jelenet színpadán Péter pápa szobájában hátul középpütt ablak van, azon keresztül nem lehet egyszerre látni az udvarra és a nagyváradra útra. Melius Péter háza a Hatvan utca sarkán, a mai ún. Püspöki palota helyén állott, utcai ablakai a Piac utcára néztek, amely valóban Várad felé vezet (ma Vöröshadsereg útja), az udvari ablakok pedig csak a Paptavára nyílhattak, amely a mai Déri tér helyén terült el. Válaszúti nem hagyott hátra színi utasításokat, ha tehát ilyeneket elképzelünk (ami nagyon helyes!), akkor legyenek pontosak. Debrecén belvárosának topográfiája egyébként már a XV. század végére kialakult, s azóta sem változott lényegesen. (I. 716.) — András Sámuel sajtóhiba Andrád Sámuel helyett (I. 720) — Logicus Lajos (I. 721) aligha lehet más, mint Szegedi Lajos, Sylvester János hajdani vitapartnere, Heltai bibliafordító társa, ismert antitrinitárius tudós. Egy zsoldár-fordítása olvasható a RMKT-ban (VII. köt.), 1583-ig élt. (L. Zoványi cikkeit.) — A híres „comma Johannaem”, az I. Ján. 5 : 7, Erasmus Újszövetségének 1 kiadásából (1516) valóban kikerült, de az 1522-es 3. kiadásba már ő is kénytelen volt visszavenni (I. 720). — Az *Elektrát* Hermann Anders Krüger fedezte fel a gothai tartományi könyvtárban, nyilván ma is ott van a gyűjtőkötet, hacsak a háború alatt máshová nem került. Ferenczi Zoltán műasztása könnyen pótolható Gulyás Pál (Mlir. III. 940) és más egykorú források (MKSz. 1924 : 132) segítségével (I. 839). — A *Miscellanea Fratris Valentini de Nádasd* (II. 36), 1951-ig a gyöngyösi ferences levéltárban volt. Ekkor, az államosítás előtt, került ismeretlen helyre. A Párizsban tanult Nádasdi Bálint fráter sok értékes könyve ma is Gyöngyösön található az OSZK ottani tudományos könyvtárában. (L. MKSz. 1955, 145.) — Az 1646-os *Comico-tragoedia* bibliográfiájához (II. 95), figyelembe kellett volna venni Pogány Péter: *Folklor és irodalom kölcsönhatása*, Bp. 1959. c. művét. Egyik ritka ponyvanyomtatvány, a Dömötör Tekla XVIII. századi jegyzékében az utolsó, megvan Gyöngyösön, a volt ferencendi könyvtárban is. Az eddigi Dézsi-féle dallamazonosításokat érdemes lett volna közölni. E dráma tárgyi jegyzetei lehetnének részletesebbek: Bessus (Ailianos!), Pausanias, Sisamnes (mindkettő Hérodotosnál!) stb. nem közismert nevek. — A *Rozsnyói úrnapi játék* (II. 200), szintén több magyarázatot igényelne. Még a keletkezés dátumát (1668) is csak a II. 39. lapon, más darab magyarázatai között találjuk meg, s nem ott, ahol a töredéket olvassuk. — Pálóczy Horváth Ádámmra hivatkozva (II. 351), miért nem az *Ötödfélszáz énekek* kritikai kiadását idézi a szerkesztő (371. sz.)? Ennek a jegyzetanyagában pontosan megvan a szóban forgó kryptadia Gyöngyösi-utalása (Bp. 1953, 813). — Végül egy megjegyzést a Felvinczi-féle *Comico-Tragoedia* dallamaival kapcsolatban. Ezek közül többet lehet azonosítani annál a kettőnél, amelyekre már Szabolcsi Bence felfigyelt

(*A XVII. század magyar világi dallamai* Bp. 1950, 16., 32., 33. l.). A „harmadik megjelenésnek második tselekedete” nótája: „Az szent írás mondja . . .” Ez a Bogáti Fazekas Miklósnak tulajdonított Apollonius-história (RMK I. 241) kezdősora, dallama pedig „az Lucretia notája”, az „Időd szép virágát, termeted szépségét szüvem miért hívasztod”, amelyet Kodály Zoltán még 1906-ban valószínűleg megtalált a Nyitra megyei Kolon községben. (Vö. Cs. Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai* Bp. 1958, 598—600. és 700. l.) Az „ötödik megjelenésnek második tselekedete” az „Integer vitae scelerisque purus” dallamára éneklendő. Ez az összes sapphikus ritmusú XVI—XVII. századi énekek dallama. Megvan Szabolcsi Bence XVII. századi gyűjteményében (93. l.) és Pálóczy Horváth Ádámnál is (*Ötödfélsz. én.*, 329., ill. 602. l.). Magyarosabb változatai Tinódinál és más XVI. századi énekekben is előfordulnak. (V. ö. Cs. Tóth id. m. 244, 239, ill. 450. és 523. l. E mű gazdag jegyzetanyagában a dallam egész élete élénk tárul).

Nyilvánvaló, hogy ezek a számba-szerbe szedett apróságok csupán kiegészítés szándékával kerültek papírra, s nem jellemzők a *Régi magyar drámai emlékek* már említett kiváló filológiai színvonalára. Legrégibb színpadi műveink sorozata ezzel a két tekintélyes kötettel még nem teljes: a szerkesztőktől kell várunk annak a harmadik kötetnek a sajtó alá rendezését is, amely a XVIII. század magyar nyelvű drámáit állítja kritikai rendbe 1772-ig. A most megjelent két kötetben irodalomkutatásunk hasznos segédeszközeit kaptuk kézbe.

Bán Imre

KOMLÓS ALADÁR: A MAGYAR KÖLTÉSZET PETŐFITŐL ADYIG

Gondolat Kiadó, 1959. 524. l.

Komlós Aladár könyve egy hosszú irodalomtörténeti pálya eredménye. Komlós már 1918-ban a tárgyalt korszak egyik költőjéről, Dömötör Jánosról megjelentetett egy nagyobb tanulmányt az Irodalomtörténeti Közleményekben, majd *Az új magyar líra* c. kötetében is helyet foglal el a Nyugat nemzedékét előkészítő időszak elemzése. A felszabadulás után pedig cikkeiben és monográfiáiban egyaránt elsősorban ennek a kornak az irodalmi jelenségeit tanulmányozta. Hozzászólt részletproblémákhoz, monografikusan tárgyalta Vajda, Reviczky, Komjáthy s — rövidebben — Arany László és Kiss József pályáját, összefoglaló tanulmányokban dolgozta fel az irodalmi ellenzéki mozgalmakat és a magyar szocialisztikus líra kezdeteit. Mindez arra mutat, hogy Komlós e bonyolult, sokrétű, nehezen összefogható korszak mindkét típusú megajzolásával megpróbálkozott már, egyrészt kiemelkedő írói egyéniségek bemutatásával törekedett megvilágítani a kort, másrészt úgy, hogy a jelentkező irányok, tendenciák fonálára fűzte fel az irodalom jelenségeit.

Ilyen alapos készület eredménye tehát ez az összefoglaló monográfia, mely évtizedek eszmélő, értékelő és érlelő munkájáról tanúskodik. Valóban az az érzésünk a mű elolvasása után, hogy nagyon kiért munkáról van szó. Nem mintha Komlós műve lezárná a korra vonatkozó problémáknak akár nagyobbik részét is. Ez nem is lenne lehetséges, hiszen először is egy köztudomásúan kevésbé kutatott irodalomtörténeti periódus rajzát kapjuk művében, másodsor, mert e kavargó időszak annyi kérdést, sőt rejtélyt tár a kutató elé, hogy